

УДК 159.9.016.1:141

Д.П.СЕПЕТИЙ (канд. філос. наук, доцент)

Запорізький державний медичний університет, Запоріжжя, Україна

E-mail: dsepetij@ukr.net

**ПСИХОФІЗИЧНА ПРОБЛЕМА ТА КОНЦЕПЦІЯ ТРЬОХ СВІТІВ
КАРЛА ПОППЕРА**

У статті розкриваються головні ідеї та аргументи філософії свідомості Карла Поппера, які вказують на необхідність визнання автономії та взаємодії “трьох світів” – фізичного, психічного та світу смислів мови, науки, мистецтва.

***Ключові слова:** свідомість, матерія, психічне, фізичне, дескриптивний, аргументативний, інтенціональність, детермінізм, дуалізм, взаємодія*

Вступ

Психофізична проблема – проблема відношення психічної та фізичної реальності (свідомості й тіла/мозку людини) – віддавна була і досі є, мабуть, найбільшою філософською загадкою – осердям таємниці людського буття та його сенсу. В радянській і пострадянській філософії важливості цієї проблеми формально віддавалося належне – згідно з відомим (і загалом досить слухним, але таким, що набило оскому через постійну повторюваність в якості однієї з головних догматично-ритуальних офіційних формул) висловлюванням Енгельса про те, що “питання про відношення буття і мислення” є “велике головне питання усієї філософії, особливо недавньої”. (Не зовсім коректна формула, оскільки насправді йдеться про відношення між матерією та свідомістю; вживаючи замість поняття 'матерія' поняття 'буття' Енгельс тим самим ототожнює буття з матерією, тобто виключає можливість того, що свідомість є автономною складовою буття, ще до розгляду проблеми по суті.) На жаль, розгляд цього питання обмежувався заучуванням “правильного” тлумачення згідно з єдиновірним вченням діалектичного матеріалізму та поверховим спростуванням інших поглядів.

Довгий час вітчизняна філософська думка залишалася по суті відрізаною від тих дискусій, які відбувалися навколо психофізичної проблеми у світовій філософії. На жаль, можна констатувати, що й на сьогодні кількість перекладної літератури, а також досліджень, які висвітлювали б головні моменти дискусії у світовій філософії свідомості починаючи з II половини ХХ ст. українською та російською мовами, є дуже малою. З праць, які займають важливе місце у сучасній світовій філософії свідомості, недавно (2002-2008 рр.) вийшли друком російською мовою книги К.Поппера “Знання та психофізична проблема”, Дж.Серля “Відкриваючи свідомість заново”, Д.Деннетта “ Види психіки. На шляху до розуміння свідомості”, статті К.Поппера “Мова та психофізична проблема”, “Про хмаринки та годинник”. Проте досі не видавалися російською та українською мовами інші головні праці цих авторів з психофізичної

проблеми, а також праці з цієї проблеми багатьох інших провідних сучасних філософів свідомості: Т.Нагеля, К.Мак-Гіна, Дж.Левіне, Д.Чалмерса, Ф.Джексона, Дж.Фостера, Г.Степа, Г.Строусона, Н.Блока, П.Чарчленда та ін.

Теорії та аргументи провідних представників сучасної філософії свідомості потребують всебічного дослідження й засвоєння українською філософською думкою. Зокрема, у філософському осмисленні психофізичної проблеми у II половині XX ст. важливим є внесок видатного австро-англійського філософа Карла Поппера.

Мета статті – дослідження й висвітлення головних ідей Карла Поппера щодо психофізичної проблеми на основі як праць, що видавалися у перекладі російською мовою, так і англомовних праць, що не перекладалися російською та українською мовами; оцінка значення цих ідей у сучасній світовій філософії свідомості.

Обговорення проблеми

Першою важливою працею К.Поппера з філософії свідомості була стаття “Мова та психофізична проблема” (вперше опубліковано 1953 р.). В цій праці Поппер наводить аргументацію, яка показує неможливість чисто фізичної реалізації вищих функцій людської мови – дескриптивної (описової) та аргументативної. А це означає, що матеріалізм та всі інші філософські системи, які “намагаються врятувати каузальну повноту або самодостатність фізичного світу”, є “саморуйнівними, оскільки їх аргументи говорять – звичайно, ненавмисно, – про відсутність аргументів.” [6, 491]

Аргумент машини. Розглянемо термометр. Він, як і будь-яка інша річ, певним чином реагує на зовнішні обставини, – показуючи ту або іншу температуру. Існують більш складні прилади, які можуть не лише показувати, а й записувати температуру. Але зрозуміло, що ані термометр, ані більш складний прилад, не має наміру цього робити і не розуміє, що він робить, – в нього немає свідомості. Те ж саме буде вірним щодо будь-якої “поведінки” будь-якої фізичної машини, якою б складною вона не була. Можна уявити машину-комп’ютер, якій можна задавати різноманітні питання, і яка буде на них відповідати. Можна уявити навіть таку суперскладну машину-комп’ютер, з якою можливо вести “дискусію”: отримуючи як вхідну інформацію наші аргументи, вона видаватиме як вихідну інформацію певні “контраргументи”. Але чи ми можемо всерйоз вести дискусію з такою машиною? Можемо, – але лише якщо помилково сприймаємо її за розумну істоту, наділену свідомістю, – яка розуміє смисл того, що ми говоримо, і того, що вона сама говорить, і яка має намір нам щось пояснити і щось зрозуміти. Якщо ж ми зрозуміємо, що вона лише реагує на вхідну інформацію за певною дуже складною програмою, не розуміючи того, що вона робить, і без будь-якого наміру, – дискусія відразу втратить для нас будь-який серйозний сенс. Ми, звичайно, можемо продовжувати розважатися цією “дискусією” зі звичайної цікавості, – щоб дізнатися, на які відповіді запрограмована машина. Але ми не намагатимемося її в чомусь переконати. Ніякий ступінь складності не

зробить машину чимось принципово відмінним від термометра. Напевно, ми не станемо сперечатися з термометром. Але, з точки зору матеріалізму, усі ми – лише дуже складні термометри.

Вищі функції мови та інтенціональність. Поппер розвинув теорію Карла Бюлера, який розрізняв три основні функції мови – експресивну, сигнальну та дескриптивну. Експресивна (виражальна) функція – мовлення виражає фізичні або психічні стани мовця. Сигнальна функція – мовлення може впливати на поведінку інших, слугувати для них сигналом. Дескриптивна (описова) функція – мовлення може описувати певні ситуації, факти, стани речей, бути висловлюваннями про щось. Поппер додав до цього переліку аргументативну функцію: ми можемо висловлювати різні аргументи, наводити раціональні підстави на користь чи проти певної ідеї, теорії, рішення тощо. Головні функції поділяються на нижчі (експресивна та сигнальна) та вищі (дескриптивна та аргументативна). Оскільки висловлювання виконують дескриптивну функцію, вони характеризуються як істинні чи хибні. Оскільки висловлювання виконують аргументативну функцію, вони характеризуються як вагомі чи слабкі.

Різноманітні фізичні процеси або форми поведінки живих істот можуть розглядатися як мова, що виконує нижчі функції. Наприклад, той факт, що термометр показує певну температуру, виражає його фізичний стан (експресивна функція) та впливає на поведінку людей (сигнальна функція). Крик тварини може виражати якийсь її фізичний і психічний стан і може слугувати сигналом (наприклад, для втечі) іншим тваринам. Якщо вболівальник на стадіоні кричить “Ура!” то це виражає його психічний стан (радість) і може вплинути на поведінку оточуючих людей, – але цей вигук не виконує ані дескриптивної, ані аргументативної функції – він не описує ніяких фактів чи подій і не містить у собі аргументів. Про нього не можна сказати, що він є істинним або хибним (як про дескриптивне висловлювання), або що він є аргументативно вагомим чи слабким. Поппер доводив, що чисто фізична реалізація вищих функцій мови є неможливою. Будь-яка теорія мови, яка спирається на матеріалістичні припущення мусить “залишати поза увагою усі характеристики людської мови, які відрізняють її від мови тварин: її здатність робити істинні або хибні висловлювання, пропонувати вагомі або слабкі аргументи.” [16, 59] Причиною є важлива властивість осмислених висловлювань – інтенціональність. В англійській мові також інколи використовують слово *aboutness* (див., наприклад, [8]), яке можна перекласти українською як 'прощосьність'. Дескриптивні й аргументативні висловлювання є висловлюваннями про щось. Цієї властивості немає ні у яких фізичних станів та процесів як фізичних.

Неможливість чисто фізичної реалізації дескриптивної функції не означає, що неможливі фізичні моделі дескриптивної функції. Такі моделі можливі, але вони не реалізують повністю дескриптивної функції. Розглянемо найпростіший випадок реалізації дескриптивної функції – найменування: ми бачимо якийсь предмет чи істоту і вимовляємо його назву чи ім'я. Фізична модель цього процесу може бути такою: комп'ютер, Психофізична проблема та концепція трьох світів Карла Поппера

пов'язаний з системою світлових датчиків і динаміком і запрограмований так, що коли перед ним проходить кіт Майк, динамік видає звуки 'м'-а-'й'-к'. Це буде фізичною моделлю-імітацією дескриптивної функції. Але Поппер стверджував, що це не буде фізичною реалізацією дескриптивної функції. Для цього описаній фізичній системі (комп'ютер, світлові датчики, динамік) не вистачає однієї “дрібнички” – розуміння (усвідомлення) того, що ті стани фізичної системи, які людина сприймає як слово “Майк”, є ім'ям kota Майка. Реалізація дескриптивної функції можлива лише якщо до фізичних станів та процесів додається їх інтерпретація – у даному випадку, психічний стан розуміння (усвідомлення) смислу комбінації звуків, – наприклад, коли людина, що слідує за експериментом, розуміє, що звуки, які видає динамік, означають ім'я kota, який пройшов перед комп'ютером. [6] Тобто, фізично не реалізується саме інтенціональне відношення (“прощосьність”) звукової послідовності ('м'-а-'й'-к') та того, що вона означає (кіт).

У статті “Про хмаринки й годинник” (лекція, присвячена пам'яті Комптона і прочитана 1965 р.) та книзі “Я та його мозок” (1977 р., написана у співавторстві з майбутнім лауреатом Нобелівської премії з нейрофізіології Дж.Екклзом) Поппер розвиває свої ідеї щодо психофізичної проблеми в контексті своєї концепції трьох світів. Кошмар фізичного детермінізму. Якщо фізичний детермінізм (теорія про те, що усі фізичні події однозначно детерміновані іншими фізичними подіями) має рацію, то застосування цієї теорії до людини приводить до висновків, які Поппер називає кошмаром фізичного детермінізму: “...фізичний детермінізм ... стає кошмаром, бо стверджує, що увесь світ, з усім, що в ньому є, – це гігантський автомат, а ми з вами лише малюсінькі коліщата або в кращому випадку часткові автомати в ньому. Зокрема, він виключає можливість творчості. Він зводить до абсолютної ілюзії ідею, що, готуючись до цієї лекції, я за допомогою свого мозку намагався створити щось нове. Відповідно до принципів фізичного детермінізму, у цьому не було нічого понад те, що певні частини мого тіла залишили на білому папері чорні знаки: будь-який фізик, що володіє досить докладною інформацією, міг би написати мою лекцію, просто передбачивши точно, яким чином фізична система, що складається з мого тіла (включаючи, звичайно, мій мозок і мої пальці) і мого пера, залишить ці чорні знаки. Можливий і більш вражаючий приклад. Якщо фізичний детермінізм правий, то навіть зовсім глухий фізик, який ніколи не чув музики, у змозі написати всі симфонії і концерти Моцарта або Бетховена за допомогою простого методу – точного вивчення фізичного стану їхніх тіл і передбачення, де б вони розташували свої чорні знаки на лінійованому нотному папері. Крім того, наш глухий фізик міг би зробити й більше: вивчивши тіла Моцарта або Бетховена з достатньою ретельністю, він зміг би написати твори, які ані Моцартом, ані Бетховеном ніколи не були написані, але які вони написали б, якби деякі зовнішні обставини їхнього життя склалися по-іншому: скажімо, якби вони з'їли баранчика, а не курчату або випили чаю замість кави. І, отримавши досить знань про чисто фізичні умови, наш глухий фізик виявився б здатним на все це. При цьому йому

Сепетий Д.П., 2012

зовсім не потрібно було б хоч щось знати про теорію музики, але тим не менш він зміг би передбачити відповіді Моцарта або Бетховена на іспитах, якби їм поставили питання з теорії контрапункту. Усе це видається мені суцільним абсурдом, і ця абсурдність стає ще більш очевидною, ...якщо ми застосуємо методи фізичного передбачення до самого детермініста. ...висококваліфікований фізик, що зовсім не знає французької мови і ніколи не чув про детермінізм, зміг би, скажімо, передбачити, що скаже про детермінізм якийсь француз-детермініст на дискусії у Франції, а також, звичайно, і те, що скаже його супротивник-індетермініст.” [4, 215-217]

Зокрема, фізичний детермінізм позбавляє смислу ідею раціональності, хоча сам претендує на раціональність. Будь-яка дискусія має сенс лише остільки, оскільки ми припускаємо, що існують кращі і гірші аргументи, і що ми маємо здатність розуміти ці аргументи й оцінювати їх вагомість. Матеріалісти вважають, що їх позиція є раціональною, підкріпленою вагомою аргументацією – більш вагомою, ніж аргументація їх опонентів. Але якщо фізичний детермінізм має рацію, то розрізнення між більш або менш раціональними поглядами, кращими або гіршими аргументами не має реального сенсу. Так, з точки зору матеріалізму, усі наші думки – це лише фізичні (хімічні) структури і процеси в нашому мозку. З точки зору деяких інших версій фізичного детермінізму – наші думки, це деякий суб’єктивний додаток до фізичних процесів (епіфеномен), який детермінований цими процесами, але сам ні на що у фізичній реальності не впливає. Так чи інакше, все, що має значення для подій у фізичному світі (зокрема, моєї поведінки – фізичних рухів мого тіла) визначається лише фізичними процесами у моєму мозку, які відбуваються чисто автоматично за фізичними законами, – і отже, відбувалися б точно так само, якби ніяк суб’єктивно не переживалися й не усвідомлювалися, якби суб’єктивного “виміру” свідомості взагалі не існувало. В моєму мозку мають місце одні фізичні процеси, в мозку мого опонента інші. Фізичні структури мого мозку відповідають ідеї про те, що матеріалізм істинний, а фізичні структури мозку мого опонента – що він хибний. Фізичні процеси в моєму мозку призводять до стану мозку, що відповідає переконанню в тому, що аргументація на користь матеріалізму більш вагома, ніж аргументація проти нього. Інші фізичні процеси – в мозку мого опонента призводять до стану мозку, що відповідає переконанню в тому, що аргументація проти матеріалізму більш вагома.

Якщо це так, то уявлення про те, що існують раціональні аргументи, і що одні з них можуть бути більш вагомими, ніж інші – це чиста ілюзія: не існує раціональних аргументів, більш або менш вагомих – існують лише фізичні структури та процеси. Безглуздо оцінювати ці фізичні структури та процеси як кращі або гірші з точки зору раціональності; вони не можуть бути більш або менш раціональними. Вони просто є – і все. Одні фізичні процеси не кращі й не гірші, не більш і не менш раціональні за інші:

Отже, на думку Поппера, має місце суперечність-несумісність між фізичним детермінізмом та ідеєю раціональності: “...відповідно до концепції Психофізична проблема та концепція трьох світів Карла Поппера

детермінізму, будь-які теорії, а отже, і сам детермінізм, вважаються справедливими унаслідок певної фізичної структури (можливо, структури мозку) того, хто їх дотримується. Тому ми просто обманюємо себе (і фізично визначений навіть цей факт самообману) щоразу, коли стверджуємо, що стали на позиції детермінізму під дією певних раціональних підстав чи аргументів. Або, іншими словами, фізичний детермінізм являє собою теорію, яка, якщо вона істинна, не вимагає логічного обґрунтування, оскільки вона повинна пояснювати за допомогою чисто фізичних умов усі наші реакції, і в тому числі ті, котрі виступають для нас як переконання, засновані на аргументах. Чисто фізичні умови, у тому числі фізичні стани зовнішнього середовища, змушують нас говорити або приймати те, що ми говоримо або приймаємо... Але це означає, що якщо нам здається, ніби ми погодилися з теорією, подібною до детермінізму, тому, що піддалися логічній силі деяких аргументів, то ми, відповідно до позиції фізичного детермінізму, тим самим обманюємо себе, а точніше кажучи, ми знаходимося у фізичному стані, який визначає те, що ми обманюємо себе.” [4, 216-217]

Недостатність фізичного індетермінізму. Досі йшлося про фізичний детермінізм. Але теорії, які ґрунтуються на ідеї про каузальну закритість фізичного світу (не існує нефізичних причин, які впливали б на фізичні події), в принципі сумісні і з індетермінізмом як припущенням про існування об'єктивної випадковості у фізичних процесах. Проте якщо єдиною альтернативою фізичній детермінації є випадковість, то ця альтернатива анітрохи не краща: адже вона означає, що прийняття тих або інших ідей і теорій, наші думки й дії є (в тій мірі, в якій вони не детерміновані фізично) просто випадковими. Наприклад: Моцарт випадково написав ті, а не інші нотні знаки у тій, а не іншій послідовності; я написав цей текст, бо моя рука випадково написала цю, а не якусь іншу послідовність знаків на папері і т.ін.

Щоб уникнути такого абсурду необхідно припустити, що крім фізичної причинності й випадковості існує ще третя альтернатива – нефізична причинність (точніше, ситуації, коли нефізична причина викликає фізичний наслідок). Іншими словами, на думку Поппера, фізичний індетермінізм є необхідною, але недостатньою умовою для осмисленості ідеї раціональності. Він сам не осмислює цієї ідеї, але створює простір для нефізичної причинності, яка дає змогу такого осмислення. Концепція трьох світів. Поппер доводив, що ідея раціональності має сенс лише якщо ми припускаємо існування щонайменше трьох вимірів дійсності: 1) фізичний світ (Світ-1); 2) свідомість, світ людської суб'єктивності, духовний світ людини, світ мислення та емоцій (Світ-2); 3) світ ідей, теорій, аргументів, смислів, логічних відношень (Світ-3).

Світ-3 – це світ ідей, смислів, виражених в мові та культурі (зокрема, зміст наукових теорій). Важлива теза Поппера: Світ-3 не зводиться ані до Світу-1, оскільки тут йдеться не про фізичні об'єкти, а про смисли; ані до Світу-2, оскільки ці смисли існують поза будь-чиєю свідомістю.

Наприклад, теорія Ейнштейна (Світ-3) та моє розуміння теорії Ейнштейна (Світ-2) – не одне й те саме. Теорія Ейнштейна має певний смисл, незалежно від того, чи я її розумію, і чи правильно я її розумію; вона перебуває у певних логічних відношеннях з іншими теоріями, незалежно від того, чи хтось (будь-хто) знає про ці відношення чи ні. Моє розуміння теорії Ейнштейна може бути правильним або ні, тобто бути у відношенні (повної або часткової) відповідності або невідповідності щодо теорії Ейнштейна. Більше того, теорія може неявно містити в собі ідеї, які навіть сам автор цієї теорії не усвідомлював. Або автор міг робити з цієї теорії помилкові висновки, які насправді з неї логічно не сліднують. Тобто існує відмінність також між теорією (її об'єктивним змістом) та розумінням цієї теорії її автором.

Зміст теорій не зводиться ані до їх матеріальних носіїв (Світ-1), ані до станів свідомості, мислення окремих людей (Світи-2). Всупереч як матеріалізму, так і більш повсякденному (по-суті, дуалістичному) розумінню (Поппер називає його менталізмом), Поппер доводить, що пізнавальні проблеми, ідеї, теорії слід розглядати як такі, що їх зміст перебуває не в книгах, і не в головах (матеріалізм), і навіть не в думках людей (менталізм), а ... в самих ідеях і теоріях. Хоча ідеї й теорії (Світ-3) створюються людьми, людським мисленням (Світ-2), але оскільки вони вже створені, вони набувають значною мірою незалежного (автономного) існування й об'єктивних властивостей. Об'єктивні властивості теорії (або стану теоретичної дискусії щодо певної проблеми) – це ані фізичні властивості (Світ-1), ані суб'єктивні стани свідомості (Світ-2); це щось третє, що потребує зовсім інших засобів розуміння – Світ-3.

Створені людьми теорії знайшли втілення в книгах (Світ-1) та інших носіях, але вони не тотожні цим носіям і не зводяться до них. В цих носіях лише “закодований”, представлений символічно, зміст теорій, який передусім цим носіям, існує до них і є незалежним від них. Щоб зрозуміти ідею чи теорію ми маємо в своєму мисленні (Світ-2) осягнути її зміст, і ми це робимо з допомогою матеріальних носіїв (насамперед книг), які символічно представляють цей зміст; але сам цей зміст є автономним як по відношенню до нашого мислення, яке його намагається осягнути, так і по відношенню до матеріальних носіїв, які його символічно представляють. Якби зміст ідей та теорій був тотожний нашому мисленню, то не було б проблеми його осягнення, можливостей правильного або хибного, більш або менш повного розуміння ідей та теорій; ця проблема і можливості існують лише остільки, оскільки наше мислення і його зміст – це одне, а зміст ідей та теорій, які воно намагається осягнути – це інше. Зміст ідей та теорій є також чимось відмінним від їх фізичних носіїв (Світ-1): він не міститься в них фізично, а представлений в них символічно; процес осягнення смислу книги – це не процес обробки фізичної інформації про книгу, а процес інтерпретації символів; якщо ми не знаємо мови, якою написано книгу, то ніякий обсяг фізичної інформації про книгу і ніякий аналіз такої інформації нам не допоможе.

Поппер наголошує на тому, що без припущення про автономію Світу-3 по відношенню до Світу-1 та Світу-2 неможливо зрозуміти наукову діяльність. Зокрема, неможливо зрозуміти цю діяльність в руслі біхевіоризму: поведінку вчених можливо зрозуміти лише як спрямовану на розуміння й відкриття об'єктивних відношень, які мають місце у Світі-3 (абстрактному світі теорій): “Якщо ми не розглядаємо проблеми й теорії як об'єкти вивчення й критики, то ми ніколи не зрозуміємо поведінки вчених. Слід погодитися, звичайно ж, що теорії є продуктом людської думки (або, якщо хочете, людської поведінки – я не буду сперечатися про слова). Тим не менше, вони мають певний рівень автономії: вони можуть мати, об'єктивно, логічні наслідки, про які ніхто досі не подумав, і які можливо відкрити; відкрити у тому ж смислі, в якому можливо відкрити існуючу але досі невідому рослину чи тварину. Можна сказати, що Світ-3 створений людиною тільки за походженням, і що оскільки теорії існують, вони починають жити власним життям: вони створюють раніше невидимі наслідки та нові проблеми.” [16, 40]

Можна наводити безліч прикладів з різних наук. Наприклад, з арифметики: “Можна сказати, що система чисел є скоріше витвором або винаходом людей, аніж відкриттям. Але відмінність між ... подільними та простими числами є відкриттям: ці специфічні множини чисел існують, об'єктивно, оскільки існує система чисел, як (ненавмисний) наслідок конструювання системи; і їх властивості можливо відкрити... ситуація з будь-якою науковою теорією є подібною. Вона має, об'єктивно, величезну множину важливих логічних наслідків, незалежно від того, чи вони вже відкриті чи ні... Відкривати відповідні логічні наслідки нової теорії та обговорювати їх у світлі існуючих теорій – це об'єктивне завдання вченого – об'єктивне завдання Світу-3, яке регулює його "вербальну поведінку" в якості "вченого". Таким чином, проблеми скоріше відкриваються, аніж творяться... Як приклади можна згадати Евклідову проблему – питання про те, чи існує найбільше просте число; ... питання про те, чи є істинним припущення Гольдбаха про те, що кожне просте число більше 2 є сумою двох інших простих чисел ... та багато інших... Ці міркування є вирішальними. Вони встановлюють об'єктивність Світу-3 та його часткову автономію.” [16, 40-41]

Важливим аргументом на користь твердження про автономію Світу-3 є існування невітлених (що не мають відповідника у Світі-1) і неприсутніх у мисленні (що не мають відповідника у Світі-2) об'єктів Світу-3. Такими об'єктами є проблеми, логічні наслідки, докази, методи, рішення, які існують, об'єктивно належать до Світу-3 (змісту теорій, проблемних ситуацій, станів дискусій, логічних відношень між ними), але поки що ніким не відкриті:

“Важливо зрозуміти, що об'єктивне і невітлене існування цих проблем передує їх свідомому відкриттю так само, як існування гори Еверест передувало її відкриттю; важливо, що усвідомлення існування таких проблем веде до передбачення того, що може існувати, об'єктивно, шлях їх

розв'язання, і до свідомого пошуку цього шляху: такий пошук неможливо зрозуміти без розуміння об'єктивного існування (чи, можливо, неіснування) досі невідкритих і невітлених методів та рішень." Вчені "мислять в термінах відкритих і, отже, попередньо існуючих, а також невідкритих проблем та рішень – проблем та рішень які належить ще знайти." [16, 42] Поппер наводить характерний приклад відомого філософа-логіка Фреге, який вже після того, як одна з його книг була написана і частково надрукована, виявив (відкрив), що в її основі лежало самосуперечливе положення. Це був об'єктивний логічний факт, який існував задовго до його відкриття. Самосуперечливе положення лежало в основі теорії Фреге від моменту її створення, але цей об'єктивний факт протягом років ніким не усвідомлювався і був фізично невітленим, – відповідник цього факту не існував ані в фізичному Світі-1, ані в думках жодної людини (в жодному із особистих Світів-2). Цей факт, невітлений і неусвідомлений, мав місце лише у Світі-3. [16, 56-57] Фреге міг би виявити цей факт і через багато років після публікації; або це міг виявити через 100 років після публікації книги якийсь інший філософ; або могло б так статися, що цього факту взагалі ніхто б не виявив, – незалежно від усіх цих перипетій (що належать до Світів-2 та Світу-1) він був би (є) об'єктивним фактом.

Рациональність має смисл лише якщо людська свідомість (Світ-2) здатна осягнути об'єктивний (тобто незалежний від неї самої) смисл ідей та об'єктивні логічні відношення між ними, оцінити об'єктивну вагомість аргументації. У свою чергу, ми (свідомість) можемо винайти нові ідеї та аргументи, які, будучи вираженими у мові, об'єктивуються ("відчужуються" від нашої свідомості) і стають частиною "світу-3". Тобто, ідея раціональності необхідно передбачає взаємодію між "світом-2" та "світом-3". З іншого боку, свідомість впливає на фізичний світ, приводячи в рух тіло людини, а фізичний світ, за посередництвом тіла людини, впливає на свідомість. Отже, має місце взаємодія між "світом-2" та "світом-1". Отже, фізичний світ є несамодостатнім: в ньому мають місце процеси, які мають нефізичну причину: "Коли ми діємо під впливом розуміння якогось абстрактного відношення, то ми приводимо в дію фізичний каузальний ланцюг, який не має фізичного каузального початку. У цьому випадку ми виступаємо в якості "першодвигуна" або творця фізичного каузального ланцюга." [6, 496]

Розв'язання "проблеми взаємодії". Версію психофізичного дуалізму, яку захищає Карл Поппер, називають "сильним" дуалізмом або інтеракціонізмом (від англ. interaction – взаємодія), – оскільки вона ґрунтується на припущеннях про 1) відмінність між тілом (мозком) і свідомістю, нефізичну природу свідомості (психічного Я) та 2) взаємодію між нефізичною свідомістю (психічним Я) та мозком. На відміну від "слабкого" дуалізму або епіфеноменалізму, з точки зору якого свідомість хоча й є чимось нефізичним, але є лише "побічним продуктом" (епіфеноменом) мозку, який не здійснює зворотного впливу – ніяк не впливає на мозок і поведінку людини. З точки зору епіфеноменалізму, люди

Психофізична проблема та концепція трьох світів Карла Поппера

поводилися б точно так само, якби нічого не відчували й не усвідомлювали, – їх поведінка цілковито визначається фізичними процесами в їх тілі. Багато філософів, починаючи від Декарта і його послідовників-картезіанців, вважають головною проблемою для дуалізму-інтеракціонізму власне можливість впливу нефізичної "субстанції"-свідомості на фізичні процеси. І в сучасній філософській літературі з психофізичної проблеми, серед дуже поважних авторів, часто зустрічається твердження про те, що головним аргументом проти дуалізму (інтеракціонізму) є "каузальна закритість фізичного світу": вплив нефізичної "субстанції" (якщо припустити її існування) на фізичні процеси неможливий; усі фізичні події мають причиною інші фізичні події. Причому на користь твердження про "каузальну закритість фізичного світу" часто взагалі не наводиться ніяких аргументів. Якщо ж усе-таки вони наводяться, то виявляються дуже слабкими.

Карл Поппер доводив, що хоча ми й не можемо пояснити, яким чином відбувається взаємодія між нефізичною свідомістю й фізичним мозком (яким є її механізм), це є проблемою не більшою мірою, ніж пояснення будь-якої іншої взаємодії (всередині фізичного світу) на найбільш фундаментальному рівні: "...моя теорія дає ... добрі еволюційні (або функціональні) доводи на користь взаємодії. Звичайно, я не розв'язав проблеми того, як здійснюється ця взаємодія; і я маю підозру, що ця проблема є нерозв'язною – не лише для взаємодії між психічними й фізичними станами, але й у загальному випадку. Наприклад, ми знаємо, що електричні заряди відштовхують один одного, але ми не маємо ніякого "остаточного пояснення" того, як вони це роблять, навіть якщо ми приймаємо теорію Максвелла. У нас немає загальної теорії причинності (принаймні відтоді, як зазнала невдачі теорія Декарта, що будь-яка причинність є поштовхом)." [4, 247] Ми так само не можемо пояснити, яким чином здійснюються гравітаційні та електромагнітні взаємодії (яким є їх механізм), але це не є підставою їх заперечувати, – ми визнаємо їх існування як "грубий факт", що не вимагає пояснення. Фізика не пояснює яким чином вони здійснюються, а лише описує їх математичними засобами.

Проблема "механізму взаємодії" (яким чином?) – це псевдопроблема, пережиток механістичних уявлень часів Декарта, коли вважалося, що будь-яка причинність являє собою безпосередній контакт-поштовх. (Здавалося б, це очевидно: щоб змусити щось рухатися, треба його штовхнути. – А як же інакше?) Руйнація цієї теорії взаємодії почалась з теорії гравітації Ньютона – відкриття закону природи, за яким усі фізичні тіла взаємодіють (притягуються) на відстані, без безпосереднього контакту. Як вони можуть взаємодіяти, притягувати один одного, якщо вони навіть не торкаються?! Цікаво, що незважаючи на експериментальні підтвердження цієї теорії сам Ньютон вважав її незадовільною, – саме через цю "проблему дії на відстані": він, як і Декарт, не припускав можливості взаємодії без безпосереднього контакту-поштовху. Тому Ньютон безуспішно намагався знайти механістичне пояснення своїй теорії гравітації. (К.Поппер наводить цікаву

цитату з листа Ньютона до Р.Бентлі: “Те, що вага є невід’ємною й сутнісною властивістю матерії, так що одне тіло може діяти на відстані на інше тіло ... видається мені настільки великим абсурдом, що, я думаю, жодна людина, хоч трохи обізнана в філософії, не повірить у це.” [5, 181]

Пізніший розвиток науки остаточно зруйнував механістичну теорію причинності через безпосередній контакт-зіткнення. Сучасні наукові теорії говорять, що такої причинності взагалі не буває, – усі взаємодії між фізичними тілами здійснюються на відстані. Навіть ті взаємодії, які видаються нам взаємодіями через безпосередній контакт, насправді є електромагнітними взаємодіями на дуже малих, невидимих для людського ока, відстанях. Усі фізичні взаємодії є взаємодіями на відстані, і не існує ніякого пояснення їхнього “механізму”, – просто тому, що у немеханічних взаємодій немає ніякого механізму. Інколи висувається такий аргумент: якби нефізична свідомість впливала на фізичні процеси у мозку, то це порушувало б фізичні закони збереження енергії та імпульсу. Але це заперечення не є слухним. Вплив свідомості на фізичні процеси може здійснюватися у такий спосіб, що енергія та імпульс просто переміщуються без зміни їх загальної величини: “Я не вважаю, що фізичні закони збереження утворюють якусь серйозну проблему для інтеракціоніста. Про це свідчить той факт, що кораблем чи автомобілем можливо управляти зсередини без порушення будь-яких фізичних законів. (І це можливо робити такими слабкими силами як радіосигнали.) Усе, що для цього потрібно: (1) щоб в машині було джерело енергії та (2) щоб вона могла б компенсувати зміну напрямку, відштовхуючи якусь масу – наприклад, Землю або якусь кількість води – у протилежному напрямку. (Можна також сказати: якби тут були якісь серйозні труднощі, то ми не могли б змінювати наш власний напрямок руху; насправді ж, коли ми піднімаємося зі стільця, ми штовхаємо, хоч як легко, цілу Землю у протилежному напрямку: таким чином, закон збереження імпульсу не порушується.)” [16, 180]

Отже: “Немає причин (крім помилкового фізичного детермінізму) заперечувати, що психічні та фізичні стани можуть взаємодіяти. (Старий аргумент про те, що настільки відмінні речі не можуть взаємодіяти, засновувався на теорії причинності, яку давно відкинуто.)” [6, 496]

Висновки

1. Карл Поппер зробив значний внесок в розвиток осмислення психофізичної проблеми у ХХ столітті, сформулювавши ряд вагомих аргументів проти матеріалізму та інших теорій, які стверджують каузальну самодостатність фізичних процесів.

2. Виокремивши, в розвиток теорії К.Бюлера, чотири головні функції мови, Поппер доводив неможливість фізичної реалізації вищих (дескриптивної та аргументативної) функцій мови. Зокрема, фізично не може бути реалізована така властивість дескриптивних висловлювань як їх “прощосність”, інтенціональність.

3. Спираючись на досягнення фізики ХХ ст. (квантова механіка) та наголошуючи на неможливості розуміння інтелектуальної та мистецької

творчої діяльності, Поппер обґрунтував необхідність для розуміння відношення між психікою (свідомістю, Я) та мозком відмови від фізичного детермінізму, визнання значної міри автономії свідомості та її взаємодії не лише з фізичним світом, але й зі “світом-3” – цариною ідей, втілених у культурі (мові, наукових теоріях, мистецтві тощо).

4. Сформульована К.Поппером концепція трьох світів – фізичного “світу-1”, психічного “світу-2” та “світу-3” об’єктивного змісту ідей та теорій, – які взаємодіють між собою, але при цьому є значною мірою автономними, дозволяє адекватно осмислювати людську творчу й пізнавальну діяльність. Переконаливою ілюстрацією значної міри автономії “світу-3” є діяльність науковців, спрямована на відкриття нових відношень та доказів в математиці та інших формальних дисциплінах.

Перспективи подальших досліджень.

Подальших досліджень потребують дискусії, нові ідеї та аргументи в філософії свідомості після 1960-х років, а також їх зв’язок з ідеями та аргументами К.Поппера і недостатньо актуалізований потенціал цих ідей та аргументів. Зокрема, заслуговують на увагу дослідження Дж.Серлем проблеми інтенціональності та його знаменитий уявний експеримент “китайська кімната”, який можна розглядати як розвиток аргументу К.Поппера про неможливість фізичної реалізації дескриптивної функції мови ([7], [18], [19], [20], [21]), а також дискусії навколо таких найвпливовіших сучасних аргументів як "аргумент зомбі" ([8], [9], [12]) та "аргумент знання" ([10], [11], [14], [15], [22]).

Список літератури

1. Деннет Д. Виды психики. На пути к пониманию сознания. – М.: Идея-Пресс, 2004. – 184 с.
 2. Енгельс Ф. Людвіг Фейербах і кінець німецької класичної філософії // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. – К.: Політвидав України, 1964. – Т.21. – С.269-317.
 3. Поппер К. Знание и психофизическая проблема. – М.: ЛКИ, 2008. – 256 с.
 4. Поппер К. Об облаках и часах // Поппер К. Объективное знание. Эволюционный подход. – М.: Эдиториал УРСС, 2002. – 384 с. – С.200-247.
 5. Поппер К. Три точки зрения на человеческое познание // Поппер К. Предположения и опровержения. – М.: АСТ, Ермак, 2004. – 638 с. – С.168-207.
 6. Поппер К. Язык и психофизическая проблема // Поппер К. Предположения и опровержения. – М.: АСТ, Ермак, 2004. – 638 с. – С.487-503.
 7. Серл Дж. Открывая сознание заново. – М.: Идея-Пресс, 2002. – 256с.
 8. Chalmers D. The Character of Consciousness. – Oxford: Oxford University Press, 2010. – 596 p.
 9. Chalmers D. The Conscious Mind. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – 414 p.
 10. Jackson F. Epiphenomenal Qualia // Philosophical Quarterly. – 1982. –
- Сепетий Д.П., 2012

№32. – pp.127-136.

11. Jackson F. What Mary Didn't Know // Journal of Philosophy. – 1986. – №83. – pp.291-295.

12. Kirk R. Zombies vs. Materialists // Proceedings of the Aristotelian Society (suppl.vol.). – 1974. – №48. – pp.132-152.

13. Moreland J.P. A Contemporary Defence of Dualism // Philosophy. The Quest for Truth / ed. by L.Pojman. – 6th ed. – New York, Oxford: Oxford University Press, 2006. – pp.259-268.

14. Nagel T. What is it like to be a bat? // Philosophical Review. – 1974. – №79. – pp.394-407.

15. Phenomenal Concepts and Phenomenal Knowledge / ed. T.Alter, S.Walter. – Oxford: Oxford University Press, 2007. – 350 p.

16. Popper K., Eccles J. Self and Its Brain. – Springer International, 1977. – 596 pp.

17. Popper K. Unended Quest. – London and New York: Routledge Classics, 2002. – 318 pp.

18. Searle J. Intentionality. – New York: Cambridge University Press, 1983. – 292 p.

19. Searle J. Mind. – Oxford: Oxford University Press, 2004. – 224 p.

20. Searle J. Mind, Brain and Programs // Behavioral and Brain Sciences. – 1980. – №3. – pp.417-457.

21. Searle J. The Mystery of Consciousness. – New York: The New York Review of Books, 1997. – 224 p.

22. There's Something about Mary / ed. P.Ludlow, D.Stoljar and Y.Nagasawa. – Cambridge: MIT Press, 2004. – 480 p.

Д.П.СЕПЕТЫЙ

Запорожский государственный медицинский университет, Запорожье, Украина
E-mail: dsepetij@ukr.net

ПСИХОФИЗИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА И КОНЦЕПЦИЯ ТРЕХ МИРОВ КАРЛА ПОППЕРА

В статье раскрываются основные идеи и аргументы философии сознания Карла Поппера, которые указывают на необходимость признания автономии и взаимодействия “трех миров” – физического, психического и мира смыслов языка, науки, искусства.

Ключевые слова: сознание, материя, психическое, физическое, дескриптивный, аргументативный, интенциональность, детерминизм, дуализм, взаимодействие

D.SEPETY

Zaporizhzhya State Medical University, Zaporizhzhya, Ukraine
E-mail: dsepetij@ukr.net

THE MIND-BODY PROBLEM AND KARL POPPER'S THEORY OF THREE WORLDS

The article considers main ideas and arguments of Karl Popper's philosophy of mind, which show the necessity to acknowledge autonomy and interaction of “three worlds” – physical, mental and the world of meanings of language, science, art.

Key words: mind, consciousness, matter, psychical, physical, descriptive, argumentative, intentionality, determinism, dualism, interaction

Стаття надійшла до редколегії 28.04.12 Прийнята до друку 02.05.12

Психофізична проблема та концепція трьох світів Карла Поппера